

Hüseyin Orak'ın *Türkiye Kılavuzu* ve 1940'larda Ankara

Zakir AVŞAR*

Mehmet YÜKSEL**

Öz

Hüseyin Orak adlı Ankaralı bir işadami, 1936 yılı yazında, ilköğrenim çağındaki çocuklarını karne hediyesi olarak, tren ile Türkiye turuna çıkarmak ister. Ancak çocuklarına gidip görecekları, gezecekleri şehirlerle ilgili bir derli toplu kaynak kitap, gezi rehberi bulamaz. Çocukları iki ay kadar sürecek olan bu ilginç geziyi gerçekleştirebilirler, araya İkinci Dünya Savaşı girer, savaş sonrası yine kızının okul kitaplarını temin için gittiği kitapçılarda böyle bir çalışmayı bulamaz ve sosyal sorumluluk duygusuyla böyle bir çalışmayı kendisi hazırlamaya girişir. Türkiye'nin tüm il ve ilçelerine uzman kişilerden oluşan ekipler kurarak bilgi toplamak üzere gönderir. Sonrasında beş cilt olarak tasarladığı tüm il ve ilçeleri kapsayan *Türkiye Kılavuzu* adını verdiği çalışma ortaya çıkar. Ancak birinci cildi basılan ve umduğu ilgiyi bulmayan bu çalışma Orak'ın iş hayatının bitmesine de yol açar. Türkiye'nin turizm, ulaşım, iletişim ve şehir tarihi bakımından büyük bir değer taşıyan eserin yayımlanan birinci cildinde en kapsamlı kısmı Ankara bölümü oluşturur. Bu çalışma ile, bir taraftan literatür taramasına gidilerek, diğer yandan Hüseyin Orak'ın bahsi geçen seyahate katılan kızı ile sözlü tarih çalışması gerçekleştirilerek, 1940'lı yıllarda Ankara *Türkiye Kılavuzu* üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Kılavuzu*, Türkiye tanıtımı, Türkiye imajı, Hüseyin Orak, Ankara.

Hüseyin Orak's *Turkey's Guidebook* and In The 1940s Ankara

Abstract

Hüseyin Orak who was one of the important businessmen of Ankara, would like to send his children to Turkey tour by train in 1936's summer as a gift for summer holiday. Unfortunately, he couldn't find any tourist guide book of Turkey or handbook of cities, where his children would visit. The journey, lasting up two months, was completed by his children but then the Second World War began. After the war, when Orak went to the bookshop, he realized that there was still no guidebook for Turkey. Therefore Orak attempted to prepare the guidebook of Turkey with the sense of social responsibility. He sent teams, which were composed by expert people, for the all cities and district of Turkey to gather information. After the research, he published the first volume of the *Turkey's Guidebook*, which was projected as five volumes, including whole cities and districts of Turkey. However, the *Turkey's Guidebook*, which didn't create the expected interest in Turkey, caused to come the end of the business life of Orak. In many ways, the *Turkey's Guidebook* is the important work with regard to Turkey's tourism, transportation, communication and city history. Ankara takes an important place in the publishing volume of *Turkey's Guidebook*. In this study, on the one hand we will make the literature review; on the other hand we will perform the oral history with the daughter of Orak who was one of the voyagers of the train journey in 1936. In

Keywords: *Turkey's Guidebook*, Publicity of Turkey, Image of Turkey, Hüseyin Orak, Ankara

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi. E-posta: zakiravsar@gmail.com

**Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi. E-posta: myuksel@gazi.edu.tr

Giriş

Türkiye Kılavuzu adlı eserin hazırlayıcısı ve sahibi olan Hüseyin Hilmi Orak, 01.07.1897 tarihinde günümüzde Romanya sınırları içinde kalan Dobruca Bölgesi'ndeki Tulca ilinin Babadağ kasabasında doğmuş, Balkanlardaki karışıklıklar neticesinde, 1910 yılında ailesinin bazı fertleriyle birlikte, önce İstanbul'a, daha sonra Eskişehir'e göçmüştür. İstanbul'daki amcasının ısrarıyla, 22 Kanun-ı Evvel 1331 (1917) tarihinde Kara Harp Okulu'na (Harbiye) kaydolmuş; 25 Nisan 1332 (1918) tarihinde mezun olarak Irak Cephesi'nde 13. Kolordu 18. Alay 3. Tabur 9. Bölük'e tayin olmuştur. 1 Teşrin-i Evvel 1334 (1920) tarihinde Basra'da İngilizlere esir düşmüş, iki yıl Hindistan'daki esir kamplarında kaldıktan sonra, 19 Teşrin-i Evvel 1336 (1922) tarihinde İstanbul'a geri dönmüş ve 25 Teşrin-i Evvel 1336 (1922) tarihinde terhis edilmiştir. Ancak, İstiklal Harbi'nin başlaması üzerine 31 Kanun-ı Sani 1337 (1923) tarihinde yeniden askere alınmış, 14. Fırka Muhabere Takım Zabıtlığı görevine atanmıştır. 07.08.1339 (1925) tarihinde terhis edilmiştir. 1926 yılında 15 Nisan-30 Mayıs tarihleri arasında bir kez daha askere alınmış ve bir kez daha terhis edilmiştir. 27.03.1928 tarihinde S.11937 numaralı İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, 5 Ağustos 1940 tarihinde son kez askere alınmış ve 5 Ekim 1941 yılında terhis edilmiştir (MSB, 5 Ekim 2011).

Hayata asker olarak başlayan, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi ve İkinci Dünya Savaşları'nda subay olarak askerlik görevini ifa eden Hüseyin Orak, kısa bir dönem Türkiye'nin tanınmış büyük sanayici ve işadamı Vehbi Koç ile ortaklık kurmuş ticaret ve sanayi alanlarında mühim başarıları olan bir işadamıdır (Bkz. ATO, 363 No.lu dosya).

Kendisini, *Türkiye Kılavuzu* adlı eseri hazırlamaya iten neden ise çok ilginçtir. 1936 yılında sınıflarını başarıyla geçen 11 yaşındaki kızı Fatma Zekâvet ve 9 yaşındaki kızı Ayşe Sahavet'in, karne hediyesi olarak İstanbul'daki yakınlarını ziyaret etme istekleri üzerine, onları o günlerde TCDD'nin kombine bilet uygulamasından hareketle, tüm yurdu gezmeleri ve nihayetinde İstanbul'a ulaşmaları konusunda ikna etmiştir. Seyahati ilginç kılan husus ise, o günün Türkiye'sinde iki kız kardeşin yanına 7 yaşındaki oğlu Yılmaz'ı da katarak, yanlarında kendisi ve anneleri olmaksızın onları bu "maceraya" razı etmesidir. 1936 yılı şartlarında tüm dünya bir ateş çemberinde iken, ikisi kız, üç küçük çocuğun trenle yurt seyahatine çıkmaları büyük bir ilgi görmüş; "küçük seyyahlar" gittikleri yerlerde adeta halk kahramanları gibi karşılanmışlar; valiler, kaymakamlar, belediye başkanları ve şehirlerin önde gelenleri çocuklarla hususi olarak ilgilenmişlerdir. Yaklaşık iki buçuk ay süren bu yurt seyahati sonrasında, çocukları Başbakan İsmet İnönü de kabul etmiş ve seyahat esnasında tuttıkları defteri şu ifadeleri not düşerek imzalamıştır: "Küçük seyyahları tebrik ettim. Seyahat sevmek bir memleket için çok iyi (iyi) bir şey, teşvik olunacak bir arzudur. 12.09.1936" (Orak, 1946: numaralı sayfa).

Cumhuriyet'e, bağımsızlığa, vatan kavramına, Atatürk'e inanmış eski bir asker ve işadamı olan Hüseyin Orak, çocuklarının trene binmesinden önce seyahat anılarını

kaleme almaları için ellerine tutuşturduğu not defterine¹ duygularını 5 Temmuz 1936 günü şu cümlelerle yansıtmıştır: “Sevgili Yavrularım, yurdunu tanımayan, bilmeyen kimseden bir fayda beklenemez. Bir kiracının bile oturduğu evin içinde ve etrafında neler vardır, bunu bilmesi lazımdır. Nerde kaldı ki siz, kendi evinizin (yurdunuzun) öz sahiplerisiniz. Onu iyice tanımazsanız, sahibi olamazsınız. Ona yabancı kalırsanız, size gülerler (...) Sevgili yurdumuzda neler var, yurdun dört bucağındaki kardeşlerimiz ne halde, büyüklerimiz neler yapmışlar, ilerde sizin de büyüyünce neler yapmanız lazım, atalarımız bize neler bırakmışlar, bunları bilerek, yurt bilginizi artırarak döneceksiniz (...)” (1946:9).

Orak'ın yukarıda aktarılan yaklaşımında; modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde ekonomi ve ticaretle yakından ilgili bir kimsenin zihniyet dünyasını, yani yükselmekte olan burjuva dünya görüşünü ve bu bağlamda gelişen bireycilik ve milliyetçilik gibi yeni değerleri görmek mümkündür. Böylece, geleneksel toplum yapısında modern topluma geçiş sürecinde yeni bir değerler sisteminin ve zihniyet dünyasının Orak'ın kişiliğinde ne denli içselleştirilmiş olduğunu anlıyoruz (Yüksel, 2004: 71).

Orak, çocuklarına yurt gezilerinin verimli geçmesi için, yapması gerekenleri de tek tek belirtmiş; gittikleri yerlerde memleketin büyüklerini ziyaret ederek onlardan bilgiler istemelerini, elde ettikleri bilgileri defterlerine kaydetmelerini, onların imzalarını almalarını istemiştir: “... Bu defter size yurdun büyük bir hatırası ve ilerde sizin için bir rehber olacaktır” (1946:9).

Gezi güzergâhı Ankara Tren Garı'ndan başlayarak, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Adana, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Samsun, İstanbul Haydarpaşa olarak gerçekleşir. Çocuklar, her gittikleri yerde en az üç gün konaklarlar. Konaklamalar ve gezi programları, Hüseyin Orak'ın iş arkadaşları, mahalli ve mülki erkân tarafından ayrıntılı olarak düşünülmüştür. Çocuklara hiçbir sıkıntı çektirilmemesi için olağanüstü bir gayret gösterilir. Jandarma ve polise şifre telgraflarla, güvenlik önlemleri almaları emredilir. Zaten halkın sevgilisi haline gelen çocuklar, babaları tarafından kendilerine verilen harçlıkları bile harcayacak yer bulamazlar, hatta tüm ülkeden kendilerine taşıyamayacakları kadar çok ve güzel hediyeler verilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011). Gazeteler çocuklardan bahseder, gittikleri yörelerde haber olurlar: “Yalnız Başlarına İki Küçük Kardeş Yurdu Geziyorlar” (*Kurun*, 28 Temmuz 1936). Adana'da *Türksözü'nü* de ziyaret ederler. Gazete, çocukların ellerinde 5 Temmuz 1936 tarihinde alınmış ikişer aylık halk ticaret biletleriyle ülkeyi gezdiklerini, babalarının kendilerine 50 liralık harçlık verdiğini, Ankara, Kırıkkale, Sivas, Turhal, Samsun, Mersin ve Adana'ya uğradıklarını, Malatya, Elaziz (Elazığ) ve Diyarbakır'e (Diyarbakır) gideceklerini, Adana'da Tüccardan Ahmet Muhtar'ın evinde misafir olduklarını, şehrin görülecek yerlerini gezdiklerini yazmaktadır (25 Temmuz 1936).

Çocukların son durağı İstanbul olur. İstanbul'da Heybeliada'da Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaretle bu macera son bulur. Ancak, çocukların bu heyecan dolu, ilginç

¹ Söz konusu anı defterine başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere, gittikleri her yerin mahalli ve mülki erkânı seyahatin anlam ve önemini içeren yazılar yazmış, çocuklar kendi gördüklerini kaydetmişlerdir, ancak bu notlardan sadece Hüseyin Orak'ın ve İnönü'nün yazdıkları *Türkiye Kılavuzu* adlı çalışmaya aktarıldığı için kalmış, diğer notlar ise 2009 yılında hayatını kaybeden Fatma Zekavet (Orak) hanımın hususi evrakları arasında bulunamamıştır.

gezilerinin son bulması, Hüseyin Orak'ın bütün hayatını etkileyecek gelişmelerin önünü kesemez.

Orak, çocuklarını bu geziye çıkarırken, ısrarla ülkeyi, tarihi, kültürel, turistik, ekonomik, sosyal bakımlardan tanıtan bir kılavuz (rehber) kitap arar. Ne var ki, bir türlü böyle bir çalışmaya ulaşamaz. Çocuklarının gezisi sonrası, hızla gelişen siyasal krizler ve akabinde II. Dünya Savaşı ile birlikte askere alınmasıyla bir süre işinden de uzak kalır. Ancak 1945 yılının başlarında, büyük kızı Fatma Zekavet'in İstanbul Dış Hekimliği Fakültesi'ni kazanması üzerine, onun ders kitaplarını ararken aklına yine bu türden bir rehber basılıp basılmadığı hususu gelir. Tüm aramalarına/araştırmalarına rağmen bulamaz. Piyasada illeri tanıtan ne kadar çalışma varsa toplarlar. Hatta yabancı dillerdeki yayınları da getirir. Bir türlü istediği nitelikte bir çalışmaya ulaşamaz. Bunu bir sosyal sorumluluk projesi ve yurduna karşı bir görev olarak kabul edip, böyle bir eseri kendisi finanse ederek, hazırlamaya/hazırlatmaya karar verir.

Orak, her şeyden önce bir tüccar olup, toplumun ekonomi ve ticaret hayatı bakımından yazılı bilginin ve kültürün ne kadar hayati olduğunun bilincindedir. Yine bu konumu nedeniyle iletişim ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ihtiyacının da farkındadır. Çünkü ekonomik ve ticari gelişmelerle birlikte, iletişim ve ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler, ülke üzerindeki hükümet ve yönetim işlerinin koordinasyonunu kolaylaştırarak modernleşme çabasındaki ulus-devlet yapısının gelişip serpilmesi için uygun ortamı yaratacaktır (Giddens, 1994:147). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinde bir ulusal ekonomi yaratma süreci, 1908'de başladı ve hızlanarak devam etti. Bu çerçevede ulusal pazarı bütünleştirmek ve üretilen mahsullere talep yaratmak için bir karayolu ve demiryolu şebekesi inşa edilmeye başlandı. 1915'te taşıt trafiğine uygun 30 bin kilometre demiryolu vaat edildi. İş hayatını kolaylaştırmak için posta adresi olarak sokaklara isim verilirken, evler de numaralandırılmaya başlandı. Telefon tesisatları kuruldu. Ülke dahilinde seyahat ve iletişimi kolaylaştırmak için iç pasaport uygulaması kaldırıldı (Ahmad,1999:59-60). Bu yöndeki çabalar, Cumhuriyet döneminde de artarak sürdürüldü.

Topladığı Türkçe ve yabancı dildeki seyahatname, gezi yazısı, ekonomik ve sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel analiz türü mevcut eserlere eleştirel yaklaşır; bu eserlerde yazarların gezip gördükleri yerleri kendi duygularına, düşüncelerine ve şahsi uzmanlıklarına göre kaleme aldıklarını belirterek, bunlar arasında derli toplu gerçeği ve doğruları dile getirenleri bulmanın çok zor olduğunu ifade eder. Ayrıca, bu eserleri yazarların kimilerinin kendilerinden öncekilerin eserlerinden yola çıkarak, bazı hakikatleri tespit etmelerine rağmen sınırlı kaldıklarını, bazılarının ise, yalnızca önceki devirlerin parlaklığını ve eskiden yaşamış milletlerin eriştikleri medeniyetin şaşaasını anlatmaktan öteye geçemediklerini, eski eserler üzerine araştırmalar yapmakla birlikte, bugünü tamamen unuttuklarını, keza eserlerinin de tarih, arkeoloji, jeoloji incelemeleri hüviyetini taşıdığını belirtir (Orak, 1946: 11).

Hüseyin Orak hazırlamayı arzu ettiği çalışmayı; “yurdun her sınıf halkına hitap etsin, aziz vatanımızın tarih boyunca geçirdiği safhalarını, kültür ve sosyal sahalarda eriştiği seviyesini, tabii ve sınıai varlıklarını, ekonomi durumunu, dünün ve bugünün yaşayış farklarını, Cumhuriyet devrinin memleket alanında feyizli tesislerini el ile

tutulur ve göz ile görülür bir şekilde hakiki veçhesiyle gösterebilir” sözleriyle tarif eder (1946:12). Kendisi bir bilim insanı olmamakla beraber, Orak'ın yurt gerçeklerini araştırmak ve aktarmak konusunda bilimsel çalışma yapma ihtiyacının ve bunun ülke açısından öneminin güçlü bir şekilde bilincinde olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” şiarını kendisine rehber edinmiştir denebilir.

Orak'ın yukarıda zikredilen sözlerinde; Tanzimat döneminden başlayarak, Cumhuriyet'e de intikal eden Aydınlanma düşüncesinin ve Pozitivist bilim anlayışının tezahürlerini de görebiliriz. Aydınlanmayı, halka bilgi götürme, gözleri batıl inançla kaplı olanlara kesin bir bakış açısı kazandırma, ilerlemeye zemin oluşturacak doğru bilgiye ulaşma gibi güçlü dürtülere sahip bir düşünce hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Bauman, 1996: 91). Cumhuriyet döneminde giderek gelişen ekonomik hayatın ve ulus-devlet yapısının ve bu devletin yurttaşlarının ihtiyaç duyduğu net bilgiyi ancak bilim sağlayabilirdi. Bir analiz ve düşünce yöntemi olarak Pozitivist yaklaşım, deney ve araştırma yoluyla kesin bilgiye ulaşılabileceği varsayımına dayanır. Bu sayede batıl inançlardan ve dogmatik düşüncelerden insanların kurtarılarak daha uygar ve ileri bir toplum aşamasına varılabileceğine inanılır (Erdoğan, 2000: 245). Giderek gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin, ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen milyonlarca insanın ihtiyaç ve sorunlarının kavranarak geleceğin planlanması ve inşası, bütün bu sorunların üstesinden gelme amacıyla olan modern ulus-devletin yönetilmesi, hiç kuşkusuz bilimsel bilgiye olan acil ihtiyacı ortaya çıkarıyordu.

Hüseyin Orak, bu hususa ilişkin fikrini ilk olarak, Yapı Sanat Enstitüsü Müdürü ve yakın dostu eğitimci Mitat Artun'a² açar. Eserin adının *Türkiye Kılavuzu* olmasına da bu düşünceler doğrultusunda birlikte karar verirler. Öncelikle kılavuzun oluşturulması için bir program tespit ederek oluşturulacak gezici gruplar için soru kağıtları hazırlanıp bastırılır. Her il için ayrı dosyalar oluşturulur. Yerli yabancı dillerden bir kütüphane, çalışacak kişiler için ofis hazırlanır. Çalışma sistematigi bakımından da, yurdu gezecek ekipler yola çıkarılarak her ilde ait her alanda yazılmış olan eserleri toplamak, bunları genel eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak, yabancı dillerdeki Türkiye'yi ilgilendiren eserleri, Türkçeye çevirmek ve bütün bunları programa uygun hale getirerek yazmak gibi bir yöntem benimsenir. Bunları yapmak için de ihtisas sahibi yetkin kişilerden oluşan 10 kişilik bir yazı heyeti meydana getirilerek ortak çalışma yürütülmesi düşünülür. Yurdu 10 bölgeye ayırıp, her bir uzman kişiye ve yanlarına alacakları yardımcıya bir bölge verilecektir. Bu kişiler bizzat bölgelere gidecekler ve yerinde tetkik yapacaklardır. Bunun için de, alanlarında saygın profesör, doçent, öğretmen zatlardan müteşekkil bir heyetle her gece toplantılar başlar. İki ay kadar süren bu toplantılardan uygulamaya ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle bir netice alınamaz. Kendi ifadesiyle bu kişilere yapacakları işin bir “Memleket borcu olduğunu” hatırlatması bile bu müşterek gaye etrafında birleştirmeye yetmez (1946:13).

Kızı Ayşe Sahavet (Orak) Özbay kendisiyle yüz yüze yapılan görüşmede; bu satırların yazarına, babasının o günlerde zamanın şartlarında çok önemli ve büyük sayılabilecek bir bütçe olan 50 bin lirayı, *Türkiye Kılavuzu'nun* başlangıç sermayesi

² Mitat Artun, eğitimcidir. 1943 yılında Maarif Vekâleti Yapı Enstitüsü Müdürlüğü görevine getirilmiş, bu görevi 1959 yılına kadar sürdürmüştür.

olarak ayırdığını belirtmektedir. Buna ek olarak, şirketinin bulunduğu binanın bir katı kitap toplantı ve çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiş, özel toplantı ve çalışma masaları yaptırılmıştır. Babasının çalıştıramadığı ilk ekipte yer alan isimlerin o günün en tanınmış bilim simaları olduğunu, çoğunlukla Siyasal Bilgiler Okulu'nun (A.Ü. SBF) hocalarından oluştuğunu hatırladığını belirtmiştir (görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

İlk heyetin başarısızlığı Hüseyin Orak'ı pes ettirmez, tersine arkadaşı Mitat Artun ile birlikte tanınmış kişilerle çalışmaktan vazgeçerek, özellikle ve çoğunlukla Muallim Mektebi'nin (şimdiki Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) hocalarından oluşan yeter bilgide, çalışkan, mütevazı, sebatkâr bir yazı heyeti oluşturulmasına karar verirler.

Türkiye Kılavuzu Nasıl Hazırlandı?

Türkiye Kılavuzu hazırlık çalışmaları için, öncelikle bir çalışma programı yapılır. Çalışmaya katılacaklara, gidecekleri yerlerde hangi hususlara dikkat edileceği, ne tür bilgilerin toplanacağı konusunda bir eğitim verilir ve formlar geliştirilir. Geliştirilen formları test için ilk iş olarak İçişleri Bakanlığı'nda çalışan Nuri Alpay çeşitli illere gönderilir. Nuri Alpay'ın bu ilk temas ve tecrübeleri, işlerin aksamadan yürümesi için alacakları tedbirler bakımından yararlı olur.

Yaklaşık iki yıl süren çalışmalar neticesinde yayınlanan “*Coğrafya, tarih, ekonomi, ticaret, tarım, kültür, sosyal ve turistik bakımlardan Türkiye Kılavuzu*” adlı eserin birinci cildinin hazırlayıcıları olarak şu isimlere ve görevlere yer verilmiştir: Müteşebbis ve sahibi: Hüseyin Orak; Düzenleyip Yazanlar: Öğretmen Mitat Artun, Öğretmen Mustafa Nihat Özön³, Öğretmen Cevdet Alas, Öğretmen Reşat Özalp, Öğretmen Şaban Taşkın ve Hüseyin Orak; Yurdu gezerek inceleme ve derlemeleri yapan: Nuri Alpay ve arkadaşları; Haritaları hazırlayanlar: Muhittin User ve Zeki Başaran; Ankara şehir planını hazırlayanlar: Hüseyin Orak, Mitat Artun ve Desinatör Sabri Yetüman; Folklor kısımlarına yardım eden ve notaları veren: Ferruh Arsunar⁴; Merkez bürosunda çalışanlar: Nuri Katırcıoğlu, Enver Ener ve Feyzi Adsız; Basım ve teknik düzenlemeler: Necmettin Candan ve Yılmaz Orak (Hüseyin Orak'ın oğlu), olarak belirtilmiştir (Orak,1946:2). Bu isimlerin dışında o günlerde Eskişehir

³ Mustafa Nihat Özön, 1896 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Darülfünun'un Edebiyat Şubesi'ni bitirince (1923) öğretmenlik yapmaya başladı. Bu dönem, 1961'de Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğinden emekli olana kadar, otuz sekiz yıl sürdü. *Dergâh, Kalem ve Oluş'un* yayımlanmasında etkin görev alan Özön'ün dil ve edebiyat alanlarındaki çalışmaları beş başlık altında toplanmaktadır. Edebiyat tarihçiliği, metin yayımları, sözlükçülük, çeviri çalışmaları, ders kitapları. Bu alanlardaki çalışmaları yaşamını kaybettiği 1980 yılına kadar yüz kadar kitapta toplanmıştır (<http://www.iletisim.com.tr>, Erişim: 25.02. 2012).

⁴ Ferruh Aksunar, dönemin önemli müzik ve folklor araştırmacısıdır. 1929 yılında Anadolu'ya gönderilen halk türkülerini derleme heyetinde de yer almıştır. Türkülerin, oyun havalarının notaya alınmasında, bütün yurda yayılmasında Muzaffer Sarısözen ile birlikte çalışmışlardır. Köroğlu, Gaziantep Folkloru, En Güzel ve Seçme Şarkılar gibi önemli eserleri vardır. 21 Aralık 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir (<http://www.turkuler.com/>, Erişim: 25.02.2012).

Milletvekili olan Yavuz Abadan'da⁵ çalışmalara fiilen iştirak etmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Çalışma esnasında yerinde tetkik ve bilgi toplama yollarının dışında şu eserlerden faydalanıldığı belirtilmiştir: *Hayat, İslam, Meşhur Adamlar ve İstanbul Ansiklopedileri, Küçük Asya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, La Turqie D'asie, Türkiye Coğrafyası* (Faik Sabri Duran), *İktisadi Türkiye* (Hamit Sadi Selen), *İktisadi ve İçtimai Türkiye, Türkiye Havzaları ve Anayolları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Büyük Türkiye, Balneoloji*⁶ (Dr. Rıza Reman), *Orta Yaylalar, Sıradağlar, Madenlerimiz, Güneydoğu, Asar ve Mahkukat, Kültür, Ziraat ve Ticaret İstatistikleri, İstatistik Yıllığı, DDY Nakliyat İstatistikleri, Köylerimiz ve Nüfus İstatistiği, Genel Nüfus, Hayvanlar, Meyveler ve Zeytincilik İstatistikleri, Anadolu Beylikleri, Ülkü, MTA, İktisadi Yürüyüş, Belediyeler ve Vilayetler Dergileri koleksiyonları, Turizm Kılavuzu, Halk Şairleri Antolojisi, Türk Düşünleri, İdari Taksimat, Bursa'dan Konya'ya Seyahat* gibi önemli eserlerden ve Türkiye'nin muhtelif mikyasta haritalarından (kaynaklar Hüseyin Orak'ın belirttiği biçimde nakledilmiştir) (1946:18).

Eserde halkın kullandığı dilin kullanıldığı vurgulanarak, yeni terimler ve eski tabirlerin de bu esasa göre alındığı kaydedilmiştir. İhsai malumat (sayıma ait bilgiler), hiçbir ekleme ve çıkarmaya tabi tutulmaksızın, resmi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış olup, 1945 sayımı verileri ilk cildin yayımı esnasında yayınlanmamış olduğu için burada 1940 yılı sayımı verileri dikkate alınmıştır.

Türkiye Kılavuzu çalışmasının dikkat çeken bölümlerinden birisi de, her il ve ilçede doktor, avukat, ebe, diş hekimi, tüccar, işadamlarının isim isim verilmesidir. Bununla Kılavuz'un yıllarca ihtiyaca cevap vermesi hedeflenmiş, hatta bu isimler belirlenirken o il veya ilçede mukim, yerleşik olup olmadıklarına bakılmıştır. Kitapta, bu ismi geçenlerden hiçbir şekilde hiçbir ücret alınmadığının da altı çizilmiştir.

İdari taksimat bakımından il, ilçe ve bucaklara kadar inilmekle birlikte köyler sayısal olarak ifade edilmiştir. Birinci ciltte Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı olmak üzere 14 il ele alınmış, bunların ilçelerine de büyüklüklerine göre değinilmiştir.

Her ille ilgili bölümün başında çalışmanın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmış, ille ilgili saha çalışmalarını kimlerin yürüttüğü, bu kişilerin gittikleri yerlerde kimlerle

⁵ Yavuz Abadan (1905-1967), Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra, Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Yurda dönüşünde bitirdiği fakültede doçent oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943-1946 döneminde Eskişehir Milletvekili seçildi. Sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nda görev aldı. Okul fakülteye dönüştürüldüğünde dekanlığa getirildi (1952). Bu görevi sırasında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu, genel müdürlüğünü yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında 147'lerle birlikte görevinden alınan Abadan, bir süre Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler verdi. Hakları geri verilince Hukuk Fakültesinde ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde görev aldı. Çalışmaları, üniversite çevrelerinde "kamu hukuku ve siyasal bilime yapılmış önemli katkılar" olarak değerlendirildi. Başlıca yapıtları: *Hukuk Başlangıç ve Tarihi* (1935), *Hukukun Gözü ile Milliyetçilik ve Halkçılık* (1938), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (B.Savcı ile birlikte, 1959), *Mustafa Kemal ve Çetecilik* (1964) (<http://www.kenthaber.com/>, Erişim: 25.02.2012).

⁶ Sözcük anlamı banyo bilimi olan balneoloji, yer altı, toprak, su ve iklim kaynaklı doğal terapötik faktörlerin bilimi olarak tanımlanabilir. Doğal şifalı sular, çamurlar ve iklimsel faktörler gibi doğal terapötik kaynakları fiziksel, kimyasal, biyolojik, jeolojik, hidrolojik, ekolojik ve medikal yünden inceler. Bu nedenle fizik, kimya, biyoloji, hidroloji, jeoloji, klimatoloji ve tıp gibi değişik bilim dallarını bünyesinde toplayan interdisipliner bir alandır (<http://zehirlenme.blogspot.com/>, Erişim: 24.02.2012).

görüştükleri, ayrıca her il ile ilgili bölüm yazılırken sahada elde edilen bilgiler dışında hangi kaynaklardan yararlanıldığı belirtilmiştir (Orak, 1946: 25).

İllerle ilgili genel olarak şu başlıklar altında bilgiler verilmiştir: İl nasıl yazıldı?, İl ve ilçelere nasıl gidilir?, İlin coğrafi durumu, arazi durumu, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi, dokumacılığı, ziraat ve bitki sanayi, hayvancılık sanayi, maden sanayi, ticareti, yolları, taşıtları, nüfusu ve idari bölümü; İlin coğrafi mevkii ve tarihi: Abideleri ve eski eserleri, nüfusu, ticareti, tüccar ve işadamları, taşıtları, otelleri, lokantaları ve berberleri, kıraathaneleri ve hamamları, kültürel ve sosyal durumu, doktor ebe ve avukatları, folkloru, yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri, sağlık durumu, içme suları, şifalı suları, ışık durumu, muhabere vasıtaları, eğlence ve mesire yerleri; İlçeleri...

Fotoğraflar ve haritalar gibi malzemelerle bezenmiş, o günün şartlarında bilimsel bir zihniyet ve yaklaşımla büyük emek ve şevkle hazırlanmış *Türkiye Kılavuzu* gibi bir eserin, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle ulus inşa etme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yayımlandığı zaman, Milli Eğitim Bakanından Cumhurbaşkanına kadar birçok devlet adamından ve aydından aldığı övgüye değer takdiri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Anderson'a göre, modernleşme sürecinde matbaa sayesinde yazılı iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan yazılı kültür ortamında şekillenen kamuoyu ile bir devletin egemenlik temelini oluşturan halk topluluğunu "millet" olarak hayal etmek mümkün olmuştur. Uluslaşma sürecinde nüfus sayımı, harita ve müze olgusunu vurgulayan Anderson, bunun devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanların doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu insanların nasıl hayal ettiğini derinden belirlediğini ifade eder (1995:182). *Türkiye Kılavuzu* isimli eser incelendiğinde; Anderson tarafından vurgulanan her üç husus ile birlikte il il birçok konuda değerli bilgiler aktarıldığı görülür. Kısacası, modern toplum yaşamı, giderek artan bir iletişim ihtiyacını, bütün yurttaşlarını belirli standartlar çerçevesinde eğitime gereğini ortaya çıkarır. Böylece modern toplumlar, bir yandan bütün halkın ortak iletişim aracı olan dilin standardını belirlerken, diğer yandan bu ve diğer standartları bütün topluma yaymanın araçları olarak eğitim gibi kurumları yaratmaya çalışır (Belge, 2011: 110-112).

Birinci cildi toplam 850 sayfa olarak basılan eser, 1750 kuruş fiyatla okuyucuya sunulur. Hüseyin Orak'ın kızı Sahavet Hanım'a imzaladığı nüshada belirttiği gibi, çocuklarının yurt seyahati ile başlayan bir süreç nihayete ermiştir: "Kızım Sahavet, hayatımın ellinci yılında yazdığım aziz yurdumun bu rehberini sizden aldığım ilhamla hazırladım. Bu benim size bırakacağım mirasın en büyüğüdür. Çünkü onun içinde tüm dünyaya bedel Türk vatani vardır. Beni hatırladıkça bu eşsiz eserin içinde daima arar, bulur ve görürsün. Gözlerinden şefkatle öper, hayat yolculuğunun çetin yollarında mesut olmanı ulu Tanrı'dan dilerim. 27.03.1946".

Burada, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmeye başlayan; "atalardan miras kalmış topraklar", "kendileri için kan dökülmüş topraklar" gibi deyişler temellinde şekillenen bir "vatan fikri"nin Orak'ın düşüncesinde önemli bir yer işgal ettiğini anlıyoruz. 1860-1870 yıllarında Namık Kemal tarafından güçlü bir şekilde dile getirilen vatan fikri, Jön Türk kuşağını da besleyerek 20. yüzyılın başında İmparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde "devlet vatanseverliği" ve

“Türk milliyetçiliği” şeklinde billurlaşan temel iki kavrama ve ideolojik akıma hayat verdi (Georgeon, 2006: 16-17). Devleti, vatani korumak ve gerektiğinde kurtarmak duygusu ve düşüncesi, Osmanlı seçkinleri kadar cumhuriyet seçkinlerinde de oldukça baskın bir duygu ve düşüncedir. Resmi ideoloji, toplumun üyelerinin milli birlik içinde, ülke bütünlüğünü ve bölünmezliğini savunmasını ve bu yönde davranmasını ister (Ünsal,1998: 20). Cumhuriyetin kurucu kadrosunu ve yetişmekte olan kuşağı derinden etkileyen böyle bir duygu ve düşüncenin güçlü etkilerini, bizzat Orak'ın şahsında da müşahade ediyoruz.

Kitap çıktığı andan itibaren özellikle ülke yönetiminde bulunanlardan ve üniversite, milli eğitim çevrelerinden ve basından çok olumlu tepkiler almıştır. Cumhurbaşkanı (Milli Şef) İsmet İnönü, çalışmaya ilişkin Hüseyin Orak'a gönderdiği kutlama mesajında: *Türkiye Kılavuzu*, sebatlı çalışmanın kıymetli bir mahsulüdür. Cemiyetimizin her katı için faydalı ve her kitaplığımızın başlıca eserlerinden biri olacaktır” (TK Broşür, 1946).

Çalışmanın en başından beri takip eden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de bir yazı ile kamuoyuna kitabın önemini anlatmak ister ve şu cümleleri yazar: “Memleketimizi içte ve dışta tanıtacak eserlere ihtiyacımız büyüktür. Yurdumuzun tabiat güzelliklerini, tarih yadigârlarını, ürünlerini, ekonomik ve kültürel durumunu aydınlatan ve her meslekten insanı ilgilendirecek olan böyle bir kılavuzu çok bekledik. Hüseyin Orak'ın teşebbüsü ile vücuda gelen *Türkiye Kılavuzu*, bu ihtiyacımızı karşılamakta ve bekleyişimizin boşa olmadığını göstermektedir. *Türkiye Kılavuzu*, ticaretle uğraşan ve yaşama konusu tabii olarak kar ve menfaat olan bir yurttaşın kazançlarını memleket sevgisi ile memleket yoluna vermesinin çok kıymetli bir örneğidir. “Her şey gibi para da memleket içindir” düşüncesinin bir hayal olmadığına Hüseyin Orak unutulmayacak bir misal vermiştir. Büyük emekle hazırlanmış bu eserin meziyetleri ve faydaları, kolayca tashih edilebilecek kusurlarını karşılayacak değerdedir. Fertçe ve devletçe bu hayırlı, hatta cüretli teşebbüsü desteklemenin bir vazife olduğu kanaatindeyim. Müteşebbisini ve çalışma arkadaşlarını takdirle karşılarım. Memleket irfanı adına kendilerine bütün yüreğimle teşekkür ederim (19 Mart 1946).” (TK Broşür, 1946:1). Kitapla ilgili olarak, TBMM Başkanı M. Abdülhalık Renda, CHP Genel Sekreteri N. Kansu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan gibi siyaset adamlarının yanı sıra; Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Ali Fuat Başgil, İ. Alaaddin Gövsa gibi kamuoyunca bilinen bilim adamı ve yazarlar da övgü dolu ifadeler kullanırlar (TK Broşür. 1946). *Ulus*, “Çok Faydalı Bir Eser” başlıklı uzun bir değerlendirme yazısı yayımlayarak, Kılavuz'un neden yayınlandığını ve hangi amaçlara hizmet edeceğini aktarmıştır (20.03.1946). *Son Telgraf*'da Reşad Feyzi Yüzüncü, okuyucularına eseri tanıtırken şunları yazmaktadır: “... Ağrı vilayetine dair bu memlekette kaç kişi ne bilir? *Türkiye Kılavuzu* adlı eserde, Ağrı vilayetindeki halk türküsüne, bu türkünün şivesine, notasına kadar her şeyi bulabilirsiniz. Yolunuz Ağrı'ya mı düştü, hangi otelde kalacaksınız? Otellerin sayısına ve ismine kadar bu cilt içinde mevcuttur. Esere ilave edilmiş harita ve krokiler harikadır. ...” (27.03.1946). *Türk Dili*'nde Vehbi Evinç “Mühim Bir Eser” başlıklı yazısında; eser üzenine övücü cümleler kurarken, her Türk aydınının ve tüccarının bu eseri almasını önerir (28.03.1946). *Ankara'da* “Başkentin Kılavuzu” başlıklı makalede, Ankara bölümüne dikkat çekilerek çalışma takdirle karşılanmıştır

(30.03.1946). *Aydın'da* “Türkiye Kılavuzu” başlıklı yazıyla eserin önemi üzerinde uzun uzadıya durulmuş; “Gezmek görmek muhakkak ki okumak yazmak kadar faydalı bir iştir. Evvelce seyahatin zevki meşakındadır (*meşakkat: sıkıntı*) diyorlardı, bugün gezinin sırrı kılavuzdadır, diyorlar” cümlesiyle esere dikkat çekilmektedir (30.06.1946). Esere zamanın önemli yazarlarının ilgisini, köşelerindeki övücü yazılardan takip etmek mümkündür. *Akşam'da* Va-Nu (31.03.1946), *Sonposta'da* İsmet Hulusi İmset (31.03.1946), Burhan Cahit (03.04.1946), Mithat Cemal Kuntay (03.03.1946), *Pazar'da* Aygün (01.04.1946), *Cumhuriyet'te* Abidin Daver (02.04.1946), *Yeniçağ'da* Orhan Seyfi Orhon (06.04.1946), *Türk Yolu'nda* Cevdet Baykal (12.04.1946), *Ülkü'de* Ali Gündüz (16.04.1946) bu eserin önemi üzerine çok takdir edici yazılar kaleme almışlardır. Bunlar arasında *Vakit'de* Hakkı Süha Gezgin'in kitaba ve hazırlayıcısına övgüsü çok dikkat çekicidir. Gezgin, daha önce hiç bilmediği, tanımadığı bu garip işadamının çalışmasını “Gayret Himalayası” olarak niteler (30.04.1946).

Her kesimden olumlu, övgü ve takdir dolu desteğe rağmen, *Türkiye Kılavuzu'nun* birinci cildi halkta ilgi görmez. Hüseyin Orak için maddi sıkıntılar bu aşamadan sonra aşılmaz olur. İşyerleri, fabrikaları, evi ipoteklidir. Kitaptan dolayı büyük bir borç yükü altına girmiştir. Resmi kurumlar satın alınması için genelgeler yayınlamalarına rağmen kendileri tahsisatları olmadığı gerekçesiyle kitaptan doğrudan alıma gitmemişlerdir. Eserin satış fiyatı olarak belirlenen 1750 kuruşluk bedel de o günün şartlarında halk tarafından çok bulunmuştur.

Söz konusu çalışmaya bir vatan borcu olarak başlayan, ciddi bir sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket eden ve karşılığında büyük bir eserin meydana çıkmasına öncü olan Hüseyin Orak, borçlarının altından kalkamaz hale gelir. Kamuoyunun bu derin ilgisizliğine karşı tepkisini, elindeki tüm kitapları ve yayınlanacak ciltlerin dokümanlarını, taslaklarını sahibi olduğu Ankara Dikmen Keklik Pınarı'ndaki kireç ocaklarında yakarak gösterir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Evini satar, işyerlerini satar, tasfiye eder, kadim dostlarının da kısmi yardımlarıyla hayatını sürdürmeye uğraşır. Ancak, iş hayatından kaynaklanan bu sorunları ailevi durumuna da etki eder. Eşinden ayrılır, sonraki yıllarda yeniden ticari hayatını canlandırmaya uğraşır, ama başarılı olamaz. Hayata asker olarak başlamış olmak, değişik dönemlerde askeri vazifeler ifa etmiş olmak, ilerleyen yaşında işe yarar, kendisine Milli Savunma Bakanlığı'na bir miktar gazi emekli-malül aylığı bağlanır. Büyüyüp iş gücü sahibi olan çocuklarının da katkılarıyla yaşamını sürdürür ve 1968 yılında vefat ettiğinde askeri törenle, Ankara Cebeci Askeri Şehitliği'nde toprağa verilir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

***Türkiye Kılavuzu* İçinde Ankara İli**

Türkiye Kılavuzu'nun 147. sayfasından 318. sayfasına kadar olan bölümü Ankara'ya ayrılmıştır.

Ankara ilinin *Türkiye Kılavuzu* içindeki bölümünün nasıl yazıldığı anlatıldığı kısımda, Ankara ile ilgili olarak çok önemli bir nitelemede bulunulmuştur: “Türk inkılabının ve Büyük Millet Meclisinin merkezi olmakla şeref bulan talihli Ankara, Türk yurdunun başkenti olduktan sonra da sayısız yeniliklerin, hamlelerin doğum yeri olarak uzak ve yakın mazisi kadar haliyle de büyük bir tarihi yaşamakta devam etmektedir. (...) Düne kadar küçük bir şehir iken bugün beşer azmiyle kısa bir tabiatın nasıl güzelleşeceğini bize gösteren, muntazam, geniş park ve bulvarlarının, genç ormanlarının yeşillikleri ortasında muhteşem binaları, medeni teşebbüsleriyle cazip ve modern bir şehir olan Ankara Türk inkılabının kalbi dimağı olduğu kadar, Cumhuriyet Türkiye'sinin en feyizli bir kültür merkezidir (1946:153).

Ankara'nın hazırlanması aşamasında, en başta Vali ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan'ın katkısının alındığının belirtildiği bölümde, bilgilerinden ve yardımlarından istifade edilen bürokratik, siyasi, teknik kimlikli isimler tek tek zikredilmektedir. Zikredilen isimler; genel olarak kaymakamlar, belediye başkanları, parti (CHP) başkanları, halkevi başkanları, il ve ilçe milli eğitim müdürleri, il ve ilçelerdeki değişik kamu kurumlarının müdürleridir.

Kılavuzda Ankara'ya ülkenin diğer yörelerinden ulaşımın nasıl olacağı da anlatılmaktadır. Demiryolu güzergâhında bulunan tüm illerin Ankara'ya bağlantısı olduğu belirtilir. İlin civarındaki illerden Eskişehir, Bolu, Çankırı'dan her mevsimde tekerlekli vesait ile ulaşımın olduğu, Konya'dan da yaz mevsimi kısa yoldan tekerlekli vesait ile ulaşımın olduğu, başka illerden de yine yazları tekerlekli vesait bulunduğu; uzak merkezlerden ise, havayolu bağlantısının mevcut olduğu kaydedilir.

İlin coğrafi durumu, arazi yapısı, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu uzun uzun anlatılır. Bilhassa 99 bin dekarlık arazisi bulunan Atatürk Orman Çiftliği üzerinde durulur. Hayvancılık bahsinde ilde iki milyondan fazla her cinsten vergiye tabi hayvan olduğu, bunların %83'ünün küçükbaş, %17'sinin büyükbaş hayvan olduğunu belirten çalışmada, bu hayvanların bir milyon kadarının koyun, 900 bin tiftik, 25 bin kadar kıl keçisi keza, koyunların büyük kısmının Akkaraman cinsi olduğu belirtilir (1946:163-165).

Çalışma, Ankara ilinin yer altı servetleri ve madenlerini de ayrıntılı olarak ele almaktadır. MTA(Maden Tetkik Arama Enstitüsü) tarafından ilde planlı bir şekilde aramaların yapıldığı ve halen devam ettiği belirtilerek, ilçelere göre madenlerin dağılımı verilmektedir. Yine ilin sanayi bahsinde, büyük sanayi kurumları olmadığı, ilçelerde mahalli ihtiyacı karşılayan ve civar illere de gönderilen, küçük çaplı gıda üretimi yapan atölye ve imalathaneler ile küçük çaplı tamirhanelerin olduğu ifade edilmektedir. Küçük imalathanelerin genellikle, yünlü kumaş, çimento, un, çeltik, bulgur, makarna, bira, şaraphane olarak çalıştığı kaydedilmektedir. Dokumacılık başlığı altında ise, bir miktar dokuma tezgahı bulunduğu, bunlarda bez, çarşaf, başörtüsü, diril gibi ürünlerin mahalli ihtiyacın bir kısmını karşılayacak şekilde üretildiği, tezgahların çoğunlukla Nallıhan ilçesinde yer aldığı, keza Nallıhan'da 25 otomatik tezgahın dağıtılması suretiyle dokumacılığı geliştirme çabalarının sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Ziraat ve bitki sanayinin anlatıldığı bölümde, büyük bir kısmı koruluk halinde bulunan ildeki ormanların kısıtlı bölümünden üretim yapıldığı, Kızılcahamam Orman İşletmesi'ne Ayaş, Çubuk, Beypazarı ormanlarının

dahil olduğu, Aydos, Çit, Aktaş, Eğriova, Uruş, Çamlıdere bölge şefliklerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Bu işletmelerden yılda 28 bin metre küp telgraf direği, 4 bin metre küp kadar tomruk istihsal edildiği; bunun yarısının Erdelek'teki buharlı kereste fabrikasında işlendiği, diğer yarısının ise 10 kadar çeşitli imalathanelerde değerlendirildiği belirtilmektedir. İldeki bağlardan üretilen üzümlerin büyük bir kısmının yaş olarak, kalan kısmın da mahalli ihtiyaca yetecek kadar pekmez, cevizli sucuk ve şarap üretiminde kullanıldığı; Çiftlik'te şarap ve şıra imalathaneleri, Kavaklıdere şarap fabrikası, Kızılrımk, Kefeli, Karanlıkdere, Yüksek Ziraat Enstitüsü şarap imalathaneleri ile Kalecik ilçesinde 10 kadar şarap imalathanesi bulunduğu zikredilmektedir. Çalışmada, ildeki ve ilçelerdeki un fabrikalarını da tek tek saymakta; çeltik imalathane ve fabrikalarına da değinilmektedir. Hayvancılık sanayi başlığı altında, şehrin süt, yağ, peynir ihtiyacının büyük ölçüde Orman Çiftliği'nden karşılandığı belirtilmekte; fenni usullerle, buradan yılda 200 ton kadar süt, 150 ton yoğurt, 15 ton kaşar, 20 ton tere yağ imal edilerek şehrin muhtelif yerlerine dağıtıldığı; ayrıca Malı köyünde, Haymana, Koçhisar, Ayaş, Bala, Kalecik'in Konur bucağında da yine çeşitli hayvansal ürünlerin üretiminin yapılmakta olduğu ifade edilmektedir. Koyun yünlerinin değerlendirilmesinde Haymana, Koçhisar, Nallıhan ilçelerindeki el tezgahlarının bulunduğu, Türkiye İş Bankası'nın yünlü kumaş üreten bir fabrikasının olduğu da yine nakledilmektedir. Maden sanayi bahsinde de ilde maden işleyen büyük kurumların bulunmadığı; ancak Orman Çiftliği'nde her türlü dökümü yapmaya müsait bir dökümhanesi olan ziraat aletleri fabrikasının bulunduğu, burada yapılan pulluk, orak ve diğer ziraat aletlerinin yurdun dört bir yanına gönderildiği; şehre 8 km. mesafede Ankara Çimento fabrikasının yer aldığı, bunun yılda 20 bin ton kadar üretimde bulunduğu aktarılmaktadır (1946:167-171).

Kılavuz'un ilin ticaretinin anlatıldığı bölümde, hububat, tiftik, yapağı ve deri gibi maddelerin ticari emtia olarak başta geldiği belirtilirken; Ankara'nın müstehlik bir merkez olmasından ötürü yurdun dört bir yanından çeşitli ürünlerin geldiği ve şehirdeki tüccarların ithalat ve inşaat işleriyle uğraştıkları vurgulanır. Ankara'nın yurt içi ihracatının başında hububat, tiftik, yapağı, ham deri, meyve, pirinç, çimento, bira ve şarap gibi ürünlerin geldiği ifade edilirken; yurt dışı ihracata konu mallardan Ankara tiftiğinin İstanbul limanları üzerinden ihraç edildiği kaydedilir. Ek bilgi olarak da 1900'lü yılların başında Ankara'dan cehri, sof, şali gibi ürünlerin ihracatta önemli bir yeri olduğu; XIX. yüzyıl sonunda Ankara'dan 160 ton kitre zamkı, 600 ton cehri ihraç edilmesine rağmen artık bu durumun ortadan kalktığı belirtilir (1946: 171-172).

“Yolları” başlığı ile, Ankara'ya ulaşım ve Ankara'dan ülkenin her yönüne ulaşım; karayolu, demiryolu, havayolu bağlantıları ile ayrıntılı olarak anlatılır. Bu bölüm, gerçekten önem taşımaktadır. Ülkenin o dönemdeki ulaşım sorunlarını anlamak ve seyahat imkânlarını değerlendirebilmek bakımından o günün şartlarında ulaşımın en iyi olduğu yerlerden biri olan başkent Ankara'nın ulaşım bağlantıları hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Devlet havayolları işletmesinin belli başlı merkezlere olan uçuş süreleri de aktarılan bilgiler arasındadır. Ankara'dan ulaşımı sağlayacak taşıtlar bahsinde de, ilçelere gitmek için her zaman taksi, otobüs, kamyon bulunabileceği, ayrıca her ilçenin belirli zamanlarda hareket eden posta otobüslerinin bulunduğu belirtilmektedir. Keza bu otobüslerin nerelerden hareket ettiği de nakledilmektedir.

Çalışmada, Ankara'nın başkent olmasından itibaren yapılan yeni yollar sayesinde bölgenin önem kazandığının altı çizilmektedir (1946: 172).

Ülkemiz genelinde karayolu ve demiryolu ağındaki gelişmeyi, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme ve kalkınma hamleleri çerçevesinde sürdürülen ulaşım politikalarının bir parçası olarak görmek gerekir. Özellikle 1850'den sonra, demiryollarının yapılması ve bir karayolu ağının oluşturulması, ulaşım ve iletişim imkânlarını artırarak Osmanlı toplumunda yaşanmakta olan değişime yeni bir boyut ve hız katmıştır. Bu sayede yalnızca kıyı kesimlerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerde de kentleşme oranları yükselmeye başlamıştır. Başlangıçta tarım sektöründe başlayan değişim, zamanla diğer sektörlere de yayılmıştır (Karpaz, 2006: 455).

O günlerin Ankara'sının nüfus yapısı ve idari taksimatı da yine çalışmanın içinde yer almaktadır. 1940 yılı nüfus sayımı verileri kullanılmıştır. Buna göre Ankara nüfusu, 305.626 erkek, 297.399 kadın olmak üzere toplam 602.965'dir. Bu nüfusun 136.131 i merkez ilçededir. Şehrin merkez ilçe ve Çankaya ilçe nüfusu toplamı 157.242'dir. Merkez ilçe ise, Etimesgut, Bağlum, Bitik, Zir, Keçiören bucaklarından oluşmaktadır. Ayaş ilçesine Güdül bucağı bağlıdır. Diğer ilçeler Bala, Beypazarı, Çankaya, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar olarak sıralanmaktadır. Çamlıdere Kızılcahamam'ın bucakları arasında yer almaktadır. Gölbaşı ve Elmadağ ise, Çankaya ilçesine bağlı bucaklar arasındadır. İlin o zaman 14 ilçesi, 34 bucağı ve 1133 köyü bulunmaktadır (1946: 177).

Türkiye Kılavuzu'nda Ankara'nın coğrafi mevkii, tarihi anlatılmakta; özellikle Cumhuriyet dönemi Ankara'sı, fotoğraflarla cadde cadde, sokak sokak "Yeni Ankara" ara başlığı altında tanıtılmaktadır. Ankara tarihi bahsinde de, tarihsel dönemler içinde şehrin durumu ele alınırken, yine Cumhuriyet dönemi Ankara'sı öne çıkarılmakta; "Ankara, Türk Kurtuluş Savaşındaki mevkii ile tarihin en müstesna bir başlangıç devrine girer. Bu bakımdan Ankara, Türk ulusu için haklı olarak kutsal bir belde sayılır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin burada toplanması ile kurtuluş savaşına merkez olan Ankara, 13 Ekim 1923'te de Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur" (1946: 205).

Kılavuz'da, Ankara'nın eski eserleri yine fotoğraflar eşliğinde aktarılmakta; Ogüst Mabedi, Julien Sütunu, Hacı Bayram Camii, Cenap Ahmet Paşa Camii gibi yapılara ilişkin hem fotoğraflara hem de tarihi ve kültürel önemlerini vurgulayan yazılara yer verilmektedir. Ankara'nın diğer tarihsel dönemlere ait eserleri, başta camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler olmak üzere sıralanmakta, Ankara Kalesi üzerine de ayrıntılı bir bilgi aktarılmakta; bu bahiste 1927 yılında kurulma çalışmaları başlayan Etnografya Müzesi ile ilgili bilgiler ve fotoğraflar da verilmekte, ayrıca Mahmut Paşa Bedesteni'ndeki Arkeoloji müzesi de konu edinilmektedir. O günlere ilişkin ilginç bir ayrıntı ise, şehirdeki heykellere dair verilen bilgilerdir: Bu heykeller Atatürk'e, dolayısıyla Türk inkılap hayatına ilişkin heykellerdir; bunlardan birisi Ulus Meydanı'nda halen duran, diğeri Yenişehir'de Atatürk Bulvarı üzerinde Zafer Meydanı'nda bulunan, üçüncüsü de Halkevi binası önünde olan heykellerdir. Ayrıca Yenişehir'de halen duran Güven Anıtı da zikredilmektedir (1946: 216-217).

Çalışmanın birçok bakımdan pratik yararlar sağlaması için şehirde mevcut olan Banka Şubelerinin adları ve adresleri verilirken, kooperatifler, önemli şirketlerden bazılarının işgal konuları ve adresleri, nakliye ambarlarının adları, adresleri, belli başlı işadamları ve tüccarların çalışma alanları, adresleri aktarılmıştır. 1926 yılında kurulan Ankara Ticaret Odası'na dair de bilgiler aktarılmıştır. O yıllarda Ankara Ticaret Odası kayıtlarında banka, şirket, müessese, şahıslar dahil olmak üzere üye sayıları şöyledir: Fevkalade derece: 50, birinci derece: 61, ikinci derece: 144, üçüncü derece: 570, dördüncü derece: 670. Bunlardan 16'sı banka, 35'i anonim şirket, 29'u kooperatif, 5'i komandit, 43'ü de kolektif şirkettir. Odanın o zamanki yönetim kurulu başkanı ise Türkiye'nin yakından bildiği bir isimdir: Vehbi Koç (1946: 219-232).

Ankara'da bulunan taşıtlar bahsinde ise, her türlü münakaleyi (ulaşımı) sağlamak üzere modern ve çeşitli ulaşım araçlarının bulunduğu, demiryolu güzergahında bulunan meskun mahallerle şehir arasında gidiş geliş banliyö tren seferleriyle yapıldığı, semtler arasında ulaşım için düzenli otobüs seferleri gerçekleştirildiği, çok sayıda taksinin bulunduğu bilgileri verilmektedir. Yük işlerinde ise kamyon, çift ve tek atlı arabaların kullanıldığı; yakın bir zamanda siparişi verilmiş olan elektrikli otobüslerin gelmesiyle Ankara'nın taşıt durumunun daha modern bir şekil alacağı da ifade olunmaktadır (1946: 233-234).

O zamanın Ankara'sının otelleri ile ilgili bilgiler de vardır Kılavuz'da. "Ankara'nın otelleri, lokantaları, berberleri, hamamları zevk ve mali kudretine göre müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda ve derecededirler. Hepsinde de belediyenin sıkı kontrol ve disiplini mevcuttur" (1946: 234) denilirken, bunların konforlarına göre sıralaması şöyle yapılır: Ankara Palas, Cihan Palas, Park Palas, Belvü Palas, Yenişehir Palas, İstanbul Palas, Meydan Palas, Gül Palas, Aydın Oteli, Selçuk Oteli. Bu otellerin bulunduğu yerler ve telefonları da verilmektedir. Yine lokantaları başlığı ile zamanın en gözde lokantaları da anlatılmaktadır: Ankara Palas Lokantası, Şehir Lokantası *Karpiç*, Gar ve Gazino Lokantası, Mutlu Lokantası, Turan Lokantası, Cumhuriyet Yıldız Lokantası, Zevk Lokantası, İmren Lokantası, Cihan Lokantası, İstanbul Lokantası, Yeşil Fıçı Lokantası, Mavi Köşe Lokantası, Karadeniz Lokantası, Tavukçu Lokantası, Şükran Lokantası. Lokantaların yerleri, sahipleri, içkili ve içkisiz olup olmadıkları da yine belirtilmektedir. Kılavuzun günlük hayata ve hizmet sektörüne dair sunduğu bilgiler berberler, kıraathaneler, pastaneler ve hamamlar ile devam etmektedir (1946: 236-238).

Şehrin kültürel ve sosyal durumunun anlatımı da yine kılavuzun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle Ankara'nın Cumhuriyet'in başkenti olduktan sonra ülkenin siyasi hüviyetini destekleyecek bütün bilim kaynaklarını da bağrında topladığı vurgulanarak, Cumhuriyet idaresinin, Ankara'nın sosyal hayatına inkılapları yerleştirmek ve onu Türkiye'nin ileri bir kültür şehri haline getirmek için çaba gösterdiği belirtilmektedir. Bu çerçevede, anaokulundan yüksek okullara kadar, her dereceden okulun Ankara'da toplandığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda; tahsil çağını geçirmiş kimselere yönelik Akşam Kız Sanat, Akşam Erkek Sanat Okulları ile ayrıca Ticaret Lisesine bağlı Akşam Daktilo ve Stenografya kurslarının bulunduğu, Çankaya ilçesi de dahil olmak üzere 24 ilkokul mevcuttur. Ayrıca Türk Maarif Cemiyeti'nin Yenişehir'de bir ilkokulu, Saman Pazarı'nda Özel Işık ana ve ilkokulu bulunduğu, şehirde 5 ortaokul, Kız Lisesi, Gazi Lisesi, Atatürk Lisesi, Ticaret Lisesi, Türk Maarif

Cemiyeti Lisesi, Kız Meslek Öğretmen Okulu, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, iki erkek sanat enstitüsü, yapı enstitüsü gibi okulların varlığı kaydedilir. Çeşitli kurumlara bağlı muhtelif meslek okulları zikredilir: Maliye Meslek Okulu, DDY Meslek Okulu, Tapu ve Kadastro Meslek Okulu, Polis Enstitüsü, Ziraat ve Teknik Aletleri Okulu, Ordu Hastabakıcılık ve Hemşirelik Okulu gibi. Ankara'da 9 adet yüksek tahsil kurumu bulunduğu belirtilerek bunlar sayılır: Ankara Üniversitesi Tıp, Fen, Hukuk, Dil Tarih ve Coğrafya Fakülteleri, Siyasal Bilgiler Okulu, Yüksek Ziraat Enstitüleri, Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Konservatuarı, Hasanoğlan Köy Enstitüsü, Erkek Teknik Öğretmen okulları, ayrıca Harp Akademisi, Harp Okulu, Yedek Subay, Jandarma Subay Okulları ve başka bazı askeri okullar. Ankara'nın sosyal ve kültürel hayatına ilişkin yapılanmalar zikredilirken Halkevi üzerinde de durulur. İlmi kurumlar olarak da; Dil Kurumu, Tarih Kurumu, Coğrafya Kurumu, Hukuk İlmini Yayma Kurumu gibi oluşumlar belirtilir. Yine Ankara'da var olan kütüphaneler de anlatılır, şehirde bulunan kitabeveleri sayılarak adresleri verilir. Şehirde çıkan gazetelerin ve dergilerin listesi de çalışmada yer almaktadır. Yaklaşık 70 kadar gazete, derginin başında *Resmi Gazete*, takiben de CHP'nin resmi yayın organı *Ulus* belirtilmektedir. İlginç bir gazete ise, sadece dini bayramlarda çıkan *Kızılay'dır*. Şehrin belli başlı basımevlerinin de adları ve adresleri liste halinde verilmektedir (1946: 239-244).

Ankara'nın sporda da belli başlı illerden birisi olduğu belirtilen çalışmada, su sporlarından dağcılığa kadar pek çok dalda spor imkânı olduğu ve halkın bu imkânları kullanıp benimsediği aktarılır. Gençlik Parkı'ndan plaj görüntüsü, 19 Mayıs Stadı'ndan görüntüler, Atış Poligonu ve Paraşüt Kulesi, genç bir binici kadın görüntüleri sporla ilgili bölümü süsler (1946: 245-249).

Türk sosyal teşkilatının tüm merkezlerinin Ankara'da olduğu ifade edilir ve Kızılay; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Kurumu, Türk Maarif Cemiyeti, Öğrenci Yardım Kurumu, Ağaç Yetiştirme Kurumu gibi birçok kurum zikredilir. Bunların dışında Esnaf Birliği, Mühendisler Birliği, Mimarlar Birliği, Türk Basın Birliği gibi teşekküllerin merkez ve şubelerinin de Ankara'da olduğu nakledilir (1946: 249).

Çalışmanın en pratik bilgileri içeren bölümlerinden biri de şehirdeki doktor, ebe, avukat gibi meslek sahiplerinin olduğu bölümdür. Bunların isimleri, adresleri, telefonları verilir. Kılavuz'un başında Hüseyin Orak, bu isimlerin verilmesinin insanların günlük, pratik ihtiyaçlarını karşılamak maksatlı olduğunu ve asla hiçbirinden isimlerinin geçmesi mukabili bir ücret alınmadığını belirtir (1946: 249).

Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın en önemli yönlerinden biri de, illerin folklorüne dair bilgiler aktarmasıdır. Folklor kısmı, ülkenin önde gelen araştırmacılarından Ferruh Aksunar tarafından hazırlanmıştır. Bu bakımdan da ayrıca değer taşımaktadır. Ankara iline ayrılan bölüm, folklor bilgileri yönüyle de değerlidir. Ankara'nın mahalli adetleri, raksları, düğün ve nişan törenleri ile ilgili bilgiler verilir. Şehrin ilçelerinden derlenen ve başka yerde daha evvel yayınlanmadığı belirtilen maniler, ninniler ve bir de Zir Bucağı'nın Zircimşit Köyü'nden derlenen sofraya duası aktarılır.

“**Ninni:** Ninni diye melediğim/ Al bağırdak doladığım/ Seni haktan dilediğim/ Kuzum ninni yavrum ninni

Ninni dağların eteği/ Bu köy garipler yatağı/ Anasının dert ortağı/ Ninni yavrum ninni”

“**Bozlak:** Güzel seni sevdim ezelden ezel/ Kurumuş dalda sararmış gazel/ dengini bulup da sarmayan güzel/ Gıyamete gadar of çekende ağlarmola

Sırma saçlarına hayran olduğum kel kız/ hilal kaşlarına kurban olduğum kör kız/ ince bacaklarına mail olduğum topal kız/ üçünüzde uğrüne uğrüne (sallana) gelin yanıma”

“**Mani:** Su gelir susam gelir/ Gül yüzlü Musam gelir/ Eller Musam dedikçe/ Bağrıma basam gelir.”

Görülmedik Sofra Duası: “Felek senin elinden tavaya girdi köteler/ pilava yakın ve dolma seni çivitler/ sütlü pirinç nam verdi hayatta cihana/ bastırma ile yumurta girmez mi sahana/ duzsuz yağ değmez mi bahana/ bal goysam yisem gana gana/ kulleş (güllüç) baklavasıyla makarna boğazıma/ armağan olsun yağmurlar yağsın/ ot bitsin/ inekler yesin süt bitsin/ yağlı kaymak boğazıma gitsin/ yidik doymadık/ daha getir diyemedik/ hane sahibine kıyamadık/ ettüğüm etmektüğüm/ vel yeküm minel kabak/ uyandık baktık olmuş sabah/ yimedim içmedim göremedim boş tabak/ sandım hayal rüyası/ aşağıya çalarken tirilim havası/ yukarıda leylek yuvası/ bu kadar olur görülmedik sofranın duası” (1946: 252-253).

Yine eski zamanın Ankara’ında Akköprü mevkiinin hacca ve askere gidenlerin uğurlama yeri olduğu, ayrılık ağıtlarının bu köprünün başında yakıldığı belirtilerek, Kezban Nine’nin askere giden oğulları Yusuf ve Habip için yaktığı ağıt nakledilir:

“İstanbul yolları da tozdur dumandır/ gittin emme yavrum geleceğin gümandır/ alaya da benim yavrum alaya/ dolan da gel silaya/ bağlar gazel oldu/ yollar güzel oldu/ ayrılıktan benim canım bizar oldu” (1946: 253).

Ankara’nın mahalli türkü ve oyunlarından Mor Koyun ve Yüzük oyunu beste ve güftesiyle aktarılmaktadır. Yine toplantılarda, düğünlerde, törenlerde oynanan oyunlara değinilmektedir (1946: 254-256).

Ankaralıların kıyafetlerinden yemeklerine birçok konuda bilgi aktarılırken, fotoğraflardan birisinde Hüseyin Orak’ın kızı Ayşe Sahavet Orak’da mahalli Ankara gelin kıyafeti ile poz vermektedir (1946:258).

Şehrin yetiştirdiği önemli şahsiyetler, zamanın parlamenterleri yine Türkiye Kılavuzu’nun Ankara bölümü içinde yer almaktadır. Başta Hacı Bayram Veli olmak üzere, İsmail Ankaravi (18. Yüzyıl şair ve düşünürü) Şeyhülislam Zekeriya Efendi gibi tarihi şahsiyetler hakkında bilgi verilirken, başta Milli Şef İsmet İnönü olmak üzere 14 Ankara milletvekili isim isim sayılmaktadır (1946:258).

İlin sağlık durumu bahsinde ise, havasının çok iyi olmasına rağmen, Gençlik Parkı, Stadyum, Hipodrom, Kanlıgöl ve İstasyon civarının sazlık ve bataklık olmasından dolayı sıtma ve benzer hastalıkların halkın sağlığını tehdidinin Ankara’nın başkent olmasına kadar sürdüğünü; Cumhuriyetle birlikte halk sağlığı konusunda ciddi çalışmaların gerçekleştirildiğini, sıtma ile mücadele için bataklıkların kurutulduğunu, bunun dışında şehirde birçok sağlık kuruluşu vücuda getirildiğini ve barajdan temiz su sağlandığını; özellikle 500 yataklı Numune ve Gülhane hastanelerinin yanı sıra, 125

yataklı tam teşkilatlı Devlet Demiryolları ve Mevki Hastanelerinin kurulduğunu, 30 yataklı Belediye, 35 yataklı Doğum ve Çocuk Bakımevi, 25 yataklı Zührevi Hastalıklar hastanelerinin faaliyet gösterdiğini, Verem Savaş Dispanseri'nin olduğunu kaydeder. Şehrin önemli eczaneleri de sayılır, adresleri verilir. Akabinde şehrin içme suları ve şifalı suları ayrıntılı bir şekilde anlatılır (1946: 259-265).

Işık Durumu, başlığı altında, şehre gece gündüz hizmet veren bir elektrik fabrikası, havagazı fabrikası olduğu; özellikle Ankara Elektrik fabrikasının 115 km'lik yer altı kablosu ile şehri sardığı, ayrıca sokak aydınlatmasına ilişkin bir tesisat bulunduğu, fabrikada üretilen cereyan ile ev ve işyerlerinin aydınlatılmasının yanı sıra fabrika ve atölyelerin enerji ihtiyacının da karşılandığı; abone sayısının hususi ve resmi olarak 25 bini bulduğu kaydedilir. Havagazı fabrikasının 24 saatlik veriminin 21 bin metreküp olduğu, üretilen havagazını 164 km'lik bir şebeke ile şehre dağıttığı, şimdilik Keçiören, Etlik, Dikmen, Mamak ve Kayaş gibi yerlerin bundan faydalanmadığı; ancak 145'i resmi daire olmak üzere 7 bin civarında abonesi bulunduğu belirtilir. Fabrikada yılda 8500 ton kok kömürü ve 400 ton katran ve emsalinin üretildiği de ifade edilir (1946: 265).

Muhabere Vasıtaları başlığı altında, şehrin içinde otomatik telefon tesisatının olduğu, ilçelere de umumi telefon ile bağlı olduğu belirtildikten sonra, telgraf haberleşmesinin dışında önemli şehirlerle telefon temasının da bulunduğu, yine dünyanın birçok merkeziyle telefonla irtibatın mümkün olduğu kaydedilir. Şehrin genişlemesi ile birçok posta merkezi açıldığı ve halen ilde 12 posta merkezinin görev yaptığı belirtilir (1946: 265-266).

Son olarak il merkezine ilişkin olarak eğlence ve mesire yerleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Sinemalar, o zaman şehrin muhtelif yerlerine dağılmış olarak 6 adettir; Ankara, Ulus, Park, Sümer, Süs ve Yeni Sinema adını taşıyan bu işletmelerin adresleri de nakledilir. Bunların dışında Bahçelievler, Cebeci, Çankırı Kapı civarında da yazlık sinemalar olduğu bilgisi aktarılır. Barlar, lokantalar, mesire yerleri, parklar da çalışmanın içinde ayrıntılı yer tutmaktadır (1946: 266-271).

Çalışma aynı sistematik içinde Ankara'nın ilçeleri için de bilgiler sunmaktadır.

Yukarıda şehre dair aktarılan bilgiler, hiçbir uygarlıkta kent yaşamının, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmediği tezini bir kez daha teyit etmektedir. Ne Antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir örnek bulunmadığını ileri süren Pirenne'ye göre, "Bu evrensellik, zorunlulukla açıklanmaktadır. Gerçekten, bir kent grubu, ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirterek yaşayabilir. Ancak, bu dış alımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsattımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir; sürekli bir alışveriş sağlamak için birincisi, değişim amacıyla mal sağlamak için de ikincisi olmasaydı, kent yok olup giderdi" (1994: 103-104).

Hiç kuşkusuz, bütün dünyada şehirler, içinde yer aldıkları toplumların özelliklerini yansıtır. Başka deyişle, toplumsal sistemi oluşturan diğer öğelerle ve bizzat toplumsal bütünü kendisiyle ilişki ve etkileşim içinde olan şehirlerin, tamamen kedilerine özgü karakteristikler göstermeleri beklenemez.

Geleneksel toplumlarda şehirler, genel olarak pazar ve mübadele merkezleridir. Küçük zanaat ve esnaf işletmeleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İmalat sürecinde başta insan gücü olmak üzere kas gücünün sağladığı enerji başat bir konumdadır. Ekonomik hayatta işbölümü ve uzmanlaşma sınırlıdır. Sosyal hareketlilik ve sosyal tabakalaşma bakımından da benzer bir manzara söz konusudur. Modern sanayi toplumlarında ise, şehirler hem sanayi ve ticaret merkezi özelliğine, hem de idari ve mali birçok işleve sahiptir. Buhar, motor ve elektrik enerjisi gibi organik temelli olmayan enerji kaynakları tarım ve sanayi üretim sürecinde; ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal farklılaşma, tabakalaşma, işbölümü ve uzmanlaşma daha ileri bir aşamadır (Kıray, 1982: 265-266).

Ulaşım imkanları açısından, toplumsal değişim sürecinde Ankara'ya bakıldığında; bir kentin sosyo-kültürel bakımdan dönüşümünde ulaşım ağının ve özellikle siyasi ve idari merkez olmasının önemli bir rol oynadığını kaydetmek gereklidir. Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların değişim ve dönüşümlerden geçerken Osmanlı ekonomisi ve piyasaları esas olarak liman kentlerinden iç kesimlere doğru kollara ayrılan yol ağlarıyla Avrupa piyasalarına bağlanarak onların etkisi altına girdi (Kasaba, 1998: 16). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya da Avrupa merkezli modernleşme projesine çevreselleşerek eklemelenmesi, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısında yol açtığı değişmeye paralel olarak kentlerde de bir değişim yaratıyordu. Özellikle önemli liman kentlerinde değişen ticaret biçimi ve kentlerin değişen dış bağlantıları, şehirlerde geleneksel merkez dışında yeni bir modern merkezin doğmasına neden oluyordu. Şehir içi ilişkilerin yaya olarak kurulması terk ediliyor, bağlantıları bundan böyle araba ve tramvay gibi toplu taşıma araçları sağlıyordu. Bu da şehir nüfusundaki artışlara bağlı olarak yeni alanların iskâna açılması anlamına geliyordu. (Tekeli, 1998:142-146). Ancak, Ankara'nın Anadolu'nun tam ortasında olması, limanlara uzaklığı hatta Cumhuriyet'e kadar, ulaşım ağının ciddi kısıtlılığı, şehri küçük ve bozkır kasabası halinde bırakmıştı. Siyasi ve idari çekim merkezi olmasıyla birlikte Ankara'nın ticari ve ekonomik hareketliliği de başlamış oldu.

On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısında şehirlerde önemli gelişmeler ortaya çıktığını ve bu arada şehirlerin kırsal kesime oranının artmaya başladığını belirten Karpat (2002: 143-147)'a göre, bu dönemde ekonomi, özünde tarıma dayalı olup büyük bir kısmıyla geçimlik nitelikteydi. Tarımın uzmanlaşmış ve ihracata yönelik sektörleri, limanlara kolay ulaşımına sahip küçük şehirlerin çevresinde toplanmıştı. Bundan dolayı da şehirlerin gelişmesi, taşımacılık ve depolama gibi hizmetler kapsamında iş imkânı sağlayabilen liman şehirlerinde ve bunlarla bağlantılı küçük şehirlerde mümkün olabildi. Başka bir deyişle, dış ticaretin liman şehirlerini tarımsal ürünlerin Avrupa'ya ihraç kapısı haline getirmesiyle, şehirleşme esas olarak kıyı bölgelerinde gerçekleşti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle birlikte, Türkiye'nin modernleşme projesinde ve bu çerçevede mekansal örgütlenmesinde önemli değişimler meydana gelmiştir (Tekeli, 1998: 142-146). Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası kentleşme deneyiminin 1923-1950 yılları kapsayan dönemini "Ulus-Devletin kentleşmesi" olarak niteleyen Şengül'e göre, ulus-devletin oluşumunun önkoşulu olan "ulusal birlik" ve "kimliğin" yaratılması, böylesi bir yapının kurumsal

düzye de örgütlenmesini gerektiriyordu. Söz konusu ulus-devlet oluşturma stratejisinin izlerini, Ankara'nın başkent yapılmasında, kamu iktisadi teşebbüslerinin yurt sathına yaygınlaştırılmasında ve Anadolu'ya görece önem veren ulaşım ağının oluşturulmasında görmek mümkündür (2012: 362- 365).

Kentleşme oranı ve kent-kır ayrımı bakımından şüphesiz nüfus faktörü önemli bir değişkendir. Nüfus, sadece toplumun devamını mümkün kılan bir biyolojik öge olarak değil; aynı zamanda iş-güç biçimlerini, dünya görüşünü, yaşam biçimini, dayanışma ve örgütlenme tarzını etkileyen bir faktördür.

Sonuç

Bireysel bir ihtiyaç ve arayıştan milli bir görev yapma arzusuna, sonrasında da hazırlayıcısı bakımından tam bir sukut-u hayal ve ekonomik yıkıma dönüşen *Türkiye Kılavuzu* adlı eserden günümüze sayılı nüsha intikal etmiştir.

Eser, hem kişisel bir girişimin ürünü, hem de bir nitelikli grup çalışmasının yansımasıdır. Aynı zamanda hazırlayan ekibin niteliğinden dolayı da olabildiğince bilimsel bir özellik taşımaktadır. Eseri değerli kılan bir diğer husus da, 1940'lı yıllara dair 14 ille ilgili (Kırıkkale dahil 15 il) sosyo-ekonomik ve kültürel veriler bakımından sahada derlenmiş orijinal veriler içermesidir.

Çalışma, bize 1946 yılının Ankara'sına ilişkin ilginç ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Kuşkusuz ki, şehir tarihi bakımından pek çok alanda mukayeseli çalışmalar yapabilmek için burada yer alan veriler dikkate alınacak bir kaynaktır. Ne yazık ki, yayınlandığı yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar bu zor ve zahmetli bir çalışmanın ürünü olan eserin yeterince anlaşılmasını ve değerlendirilmesini engellemiş; öyle ki, çok talihsiz gelişmeler eserin müteşebbisinin iflasına yol açmıştır.

Türkiye Kılavuzu, beş cilt olarak tasarlanmasına rağmen, maddi nedenlerle ancak ilk cildi yayınlanmış; elimizde de 14 ili kapsayan yayınlanmış bu birinci cildi kalmıştır diğer ciltler ne yazık ki, hazırlayıcısı tarafından yayınlanmadan imha edilmiştir. Dolayısıyla, birinci ciltte yer alan illerden biri olmanın dışında, Cumhuriyetin başkenti olması dolayısıyla özellikli ve değerli olduğunu düşündüğümüz Ankara'ya ait bazı bilgiler, bugünkü verilerle mukayese edildiği takdirde, Cumhuriyet dönemindeki modernleşme sürecinin ve Başkent olmanın Ankara'ya etkilerini yakından görmek mümkün olacaktır. 1920'li yılları başında Ankara, nüfusu yaklaşık 25 bin civarında olan küçük bir Anadolu şehri görünümündeydi. Başkent olduktan sonra Ankara, birçok bakımdan hızlı ve köklü bir değişime uğradı; 1927 yılında yaklaşık 74 bin olan nüfusu hızla artarak, 1935'de 123 bine, 1950 yılında ise 300 bine ulaştı.

Kitabın eki olarak verilen Ankara haritası bile, bozkırın ortasında siyasi ve bürokratik gücün taşınmasıyla birlikte, zaman içinde nasıl farklılaşmalar sağlanabildiğini göstermeye yetmektedir. Anadolu'nun tam ortasında hiçbir denize kıyısı olmayan, kayda değer bir sanayi ve ticari üretimi bulunmayan Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte yaşamış olduğu bu büyük değişim kuşkusuz ki, pek çok açıdan incelenebilir. Ancak, karşımıza çıkan tartışmasız ve yalın gerçek, gücün ve

iktidarın odaklandığı mekânların, zaman içinde kendiliklerinden gücün merkezi haline dönüştüklerini de gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, *Türkiye Kılavuzu* adlı eserden hareketle; 1940'lı yıllarda Ankara'nın giderek modernleşen bir kent görünümü sunmakla birlikte, geleneksel topluma ilişkin bazı karakteristikleri de bünyesinde sürdürmekte olduğu söylenebilir. Karayolu, demiryolu ve hava yoluyla gerçekleştirilen ulaşımın ağırlıklı olarak motorlu araçlarla ve organik temelli olmayan enerji kaynaklarının kullanımıyla sürdürülmesini, imalat sürecinde makineye dayalı yeni teknolojilerin kullanılmasını, şehir aydınlatılmasında elektrik enerjisinden yararlanılmasını, dış dünya ile ticari ilişkiler kuran ve endüstriyel mal üretimiyle iştigal eden bir müteşebbis grubuna ve zihniyetine sahip olmasını, eğitim-kültür kurumlarıyla ve iletişim imkânlarıyla birlikte giderek modernleşmekte olan bir kentin göstergeleri olarak değerlendirebiliriz.

Hüseyin Orak, eski ortağı sanayici ve işadamı Vehbi Koç'u çok önemsemektedir. Bunu, çalışmanın Ankara bölümüne O'nun özgeçmişi ve öğütlerinin yer aldığı bir kısım ekleyerek gösterir. "Bir işadamı muvaffak (başarılı) olmak için nasıl olmalı?" sorusuna Vehbi Koç'un 14 madde halinde verdiği cevaplar* aynen kitaba aktarılmıştır (321). Vehbi Koç'un vermiş olduğu cevaplar, yakından incelendiğinde; işadamı Koç'un ve bu O'nu çok önemseyerek hazırlamakta olduğu *Türkiye Kılavuzu* isimli çalışmaya aktaran iş adamı Orak'ın, ünlü sosyal bilimciler Alex Inkeles ve David H. Smith tarafından tanımlanan "modern insan" özelliklerine büyük ölçüde sahip oldukları söylenebilir. Anılan bilim insanları, 'modern insan'ı şöyle tanımlamaktadır:

- yeni deneyimlere açık,
- toplumsal değişmeye yönelik,
- fikir oluşturan ve fikrini savunan,
- bilgi ve haber toplayan ve etrafında olan bitenden haberdar olan,
- zamana değer veren,
- çevresindekilere etkide bulunma yeteneğinde olduğuna inanma anlamında etkin,
- kaderciliğin yerini alan bir planlılığa ve dünyanın hesaba kitaba sığar olduğuna inanan,

---

* Vehbi Koç'un cevapları şöyledir: Bir işadamı: 1. Çok çalışacaktır, akli fikri daima işinde olacaktır. 2. Sıhhatine iyi bakacaktır, hem çalışmasını hem de eğlenmesini bilecektir (eğlencede her türlü israf yapmayacaktır). 3. Yaşına göre muhakkak spor yapacaktır. 4. Dürüst hareket edecek ve daima iyi tanınacaktır, herkese emniyet ve itimat telkin edecektir. 5. Hayatında kuvvetli rakiplerle çarpışacaktır. Bu sebeple rakiplerinin hareketlerini yakından takip edecektir. 6. Kültürlü olacak ve muhakkak ecebi lisanlarından birini bilecektir. Dünya inkişafını (gelişmeleri) yakından takip edecektir. (Bir lisan bir insan darb-ı meseli (atasözü) çok doğrudur). 7. Zamanı gelince muhakkak evlenecektir ve aile hayatına daima sadakat gösterecektir (Evlilik muvaffakiyetin sırlarından birisidir). 8. Memleketin işleriyle ve bilhassa üzerine düşen içtimai işlerle yakından ilgilenen ve imkan dairesinde yardım edecektir. 9. İyi eleman seçecek ve iyi para verecektir, pahalı eleman daima ucuzdur. 10. Siyasetle alakadar olmayacaktır. 11. Bir işte karar alırken çok düşünecek ve kararı verdikten sonra dönmeyecektir. 12. Mensup olduğu dine iyi sahip çıkacak ve dinsiz olmayacaktır, din işi ile dünya işini birbirine karıştırmayacaktır. 13. Dost kazanmak ve kimseyi küçük görmemek lazımdır. 14. Yürüyeceği yolu iyi çizdikten sonra cesur olmak.

- etrafındaki insanlar ve kurumların güvenilebilir olduğu duygusuna sahip olan,
- teknik beceriye ve bilime dayalı eğitime değer veren,
- insan vakarına ve haysiyetine artan ölçüde önem atfeden,
- sanayide karar alma mantığını kavramış olan,
- evrensel kuralların toplumda herkese aynen uygulanması gereğine inanan birey modern insandır (aktaran Ergüder ve arkadaşları, 1991).

Modernleşme ve sanayileşme politikalarına önem verilen Erken Cumhuriyet Döneminde, diğer müteşebbislerin de temsilcisi sayılabilecek Koç ve Orak'ın, karşılaştıkları sorunları akıl ve bilgi yoluyla çözmeye çalışan, çevresi, ülkesi ve dünya hakkında bilgi toplamaya çalışan, bilimsel araştırmaya önem veren, iş ve çalışmayı yaşamlarının merkezine koyan, kişisel çabaya, planlamaya değer veren, bilgi ve fikir sahibi birey karakterinde oldukları ifade edilebilir. Bunun, Osmanlı geçmişinden gelerek varlığını sürdüren kadercilik, kanaatkarlık, rekabetten kaçmak, geleceği planlamayı gereksiz bulmak, riskten ve kişisel girişimden kaçınmak gibi geleneksel toplum değerlerinin halen etkin olduğu bir dönemde sergilenmiş olması, ayrıca dikkate değer bir durum olarak kaydedilmelidir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1999), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anderson, B. (1995), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İskender Savaşır (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- ATO (1936), *363 No.lu Hüseyin Orak'a Ait Evrak ve Oda Kayıt Dosyası*, (Ankara).
- Bauman, Z. (1996), *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Kemal Atakay (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (2011), *Militarist Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000), *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*, Ankara: Erk Yayınları.
- Ergüder, Ü., Esmer, Y. ve Kalaycıoğlu E. (1991), *Türk Toplumunun Değerleri*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Georgeon, F. (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, İstanbul: YKY.
- Giddens, A. (2004), *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karpat, K. (2002), *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Akile Z. Durukan-Kaan Durukan (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (2006), *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek Özdemir (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Karaveli, O. (2006), *Görgü Tanığı - Bir Gazetecinin Sıradışı Anıları*, İstanbul: Pergamon Yayınları.
- Kasaba, R. (1998), “Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Der.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.12-29.
- Kıray, M. (1982), *Toplumbilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Arşiv Müdürlüğü -MİY: 7940-4958-11/ Per. D. Arşiv Md. Belge Arş. İnc. Ks. 05 Ekim 2011 ve Hüseyin Hilmi Orak Konulu yazı.
- Orak, H. (1946), *Türkiye Kılavuzu*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pirrenne, H. (1994), *Ortaçağ Kentleri*, Şadan Karadeniz(Çev.), İstanbul, 1994.
- Şengül, T. (2012), “Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi”, Faruk Alp kaya ve Bülent Duru (Der.), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 353-403.
- Tekeli, İ. (1998), “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Der.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 136-153.
- Türkiye Kılavuzu Hakkında Broşür, 1 (1946), (Ankara).
- Ünsal, A. (1998), “Yurttaşlık Zor Zanaat”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru içinde*, İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası Yayınları, s.1-36.
- Yüksel, M. (2004), *Modernite Postmodernite ve Hukuk*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Gazete Taramaları

- Ankara, (1946), “Başkentin Kılavuzu”, 30 Mart.
- Aydın, (1946), “Türkiye Kılavuzu”, 30 Haziran.
- Baykal, Cevdet, (1946), *Türk Yolu*, 12 Nisan.
- Cahit, Burhan, (1946), *Sonposta* 3 Nisan.
- Daver, Abidin (1946), *Cumhuriyet*, 2 Nisan.
- Evinç, Vehbi, (1946), “Mühim Bir Eser”, *Türk Dili*, 28 Mart.
- Gezgin, Hakkı Süha , (1946), *Vakit*, 30 Nisan.
- Gündüz, Ali, (1946), *Ülkü*, 16 Nisan.
- İmset, İsmet Hulusi, (1946), *Sonposta*, 31.Mart.
- Kuntay, Mithat Cemal, (1946), *Sonposta*, 3 Mart.
- Nurettin, Vala (Va-Nu), (1946), *Akşam*, 31 Mart.
- Orhon, Orhan Seyfi (1946), *Yeniçağ*, 6 Nisan.

Pazar, 01.04.1946.

Ulus, (1946), “Çok Faydalı Bir Eser”, 20 Mart.

Yüzüncü, Reşad Feyzi, (1946), *Son Telgraf*, 27 Mart.

İnternet Erişimleri

<http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx> (25.02.2012).

<http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp> (25.02.2012).

<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan> (25.02.2012).

<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, (24.02.2012).

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanaliyucel> (24.02.2012).

Yüzyüze Görüşmeler

Ayşe Sahavet Özbay (Hüseyin Orak'ın kızı) Görüşme günü ve yeri: 24.06.2011, Ankara

Orhan Karaveli (Gazeteci - Yazar) Görüşme günü ve yeri: 14.06.2011, İstanbul.